

UDK: 355 (497.5) »1941/1945«
 929 Moškov, A. »1941/1945«
 949.75 »1941/1945«

Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 24. 03. 1999.

Ante Moškov-Uloga u stvaranju i propasti NDH

IVICA HRASTOVIĆ

Hrvatsko vojno učilište, Zagreb, Republika Hrvatska

Za vrijeme dominacije velikosrpskog režima u Kraljevini Jugoslavije Ante Moškov je postao hrvatski nacionalist. Emigrirao je 1933. i pridružio se ustaškom pokretu. Poslije osnivanja NDH vratio se u Hrvatsku gdje je postao visoki vojni dužnosnik. Poslije propasti NDH Englezi su ga predali jugoslavenskim vlastima. Osuđen je na smrt i strijeljan 1948. godine.

Ante Moškov do emigracije 1933.

O Anti Moškovu dosad nije pisano zasebno u hrvatskoj historiografiji pa ovaj rad treba prihvatiti kao pokušaj davanja elemenata za cjelovitije sagledavanje njegove ličnosti i djelovanja. Od rijetkih radova naše novije historiografije, u kojima se uzgred govori i ocjenjuje Moškova, navodim primjer rada Nade Kisić Kolanović, *Mladen Lorković – Ministar urotnik*.¹ Autorica negativno karakterizira A. Moškova, ali i ostale ustaške pukovnike koji su pripadali tzv. grupi "rasova" ili "pukovničkoj ligi". Naime, riječ je o Pavelićevim ustaškim suradnicima iz emigracije koji su dobili visoki ustaški čin pukovnika i koji su imali veliku samostalnost u djelovanju i znatan utjecaj na Poglavnika. Uz "petorku", kako su je još zvali, koju su činili E. Kvaternik,² A. Moškov, I. Herenčić, E. Lisak,³ V. Pečnikar, kasnije su takav status dobili

¹ Zagreb, 1998.

² Eugen, Dido Kvaternik (1910.-1962.), sin vojskovođe Slavka Kvaternika koji je u ime Pavelića proglasio NDH. Po Pavelićevom naređenju organizirao je atentat na kralja Alaksandra Karađorđevića 1934. godine u Marseilleu. U NDH obnašao dužnosti: povjerenik za javni red i sigurnost u Zagrebu, Ravnatelj za javni red i sigurnost NDH, državni tajnik u MUP-u, zapovjednik Ustaške nadzorne službe (UNS). Pavelić ga je razriješio dužnosti 13. listopada 1942. godine, a u veljači 1943. godine odlazi u Slovačku, 1944. u Austriju, 1945. godine u Italiju i 1947. godine u Argentinu. Poginuo je u prometnoj nesreći.

³ Erich Lisak (1912.-1946), ustaški pukovnik, Pavelićev osobni pobočnik, povjerenik za javni red i sigurnost MUP-a, Glavar Nadzornog odjela u zapovjedništvu Ustaške

još V. Luburić, V. Servatzy⁴ i R. Boban.⁵ "Ustaški pukovnici zvani rasovi imali su mentalitet fanatičnih ratnika i upotrebljavali su sva sredstva- umorstva i atentate - ako su koristili interesima ustaške države. Pavelić ih je smatrao najjačom karikom u lancu vlasti. Zapravo, rasovi su predstavljali zatvorenu i agresivnu skupinu koja je iznutra nagrizala državu... Za ove ljude, duboko upletene u ustašku mitologiju, tradicionalno sveti pojam bila je 'ustaška revolucija', a Pavelić tvrdava nacionalnih vrlina. U toj su se grupaciji ustaških pukovnika isticali I. Herenčić, ustaški povjerenik u Ravnateljstvu za javni red i sigurnost i Glavar stožera Ustaške vojnice, A. Moškov, zapovjednik Poglavnikovih tjelesnih zdругova, a da ne spominjemo ozloglašenog zapovjednika logora V. Luburića ili agenta sigurnosne službe V. Tomića, koji su imali ruke uprljane krvlju nevinih žrtava."⁶

Nada Kisić-Kolanović također Moškova svrstava, kao i ostale rasove, u "obavještajni i uhodarski aparat"⁷ Mare Pavelić,⁸ Poglavnikove supruge, pod čijim su utjecajem oni Poglavniku predlagali upravo ono što je ona htjela. I N. Kisić-Kolanović spominje A. Moškova kao jednog od najbližih Pavelićevih suradnika kada govori o njegovoj ulozi prilikom odlaska dr. Mačeka u inozemstvo te ga optužuje za mnogobrojne kaznene ekspedicije i akcije čišćenja koje su počinile jedinice PTS-a i Ustaške vojnice pod njegovim zapovjedništvom. Ona ga, zajedno s Herenčićem, J. Rukavinom, Lisakom, Luburićem, Bobanom i Francetićem svrstava među ustaške zločince.⁹

Ante Moškov je rođen 7. srpnja 1911. godine u Špiljarima, kotar Kotor, od oca Đure i majke Ane.¹⁰ O tome kako je završio njegov život postoje razne verzije, ali najvjerojatnije je stradao 1948. godine u Zagrebu na saslušanju ili nakon suđenja pred novouspostavljenom partizanskom vlašću.

vojnice, ravnatelj Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR), Državni tajnik MUP-a. Jugoslavenske vlasti su ga osudile na smrt u Zagrebu 1946. godine.

⁴ Vjekoslav Servatzy (1889.-1945.), general i ustaški pukovnik u NDH. Radio na organiziranju Ustaške vojnice, bio zapovjednik Operativnog područja Lika, zapovjednik područja sjeverna Dalmacija te zapovjednik grada Zagreba uoči sloma NDH. Nakon što je izručen jugoslavenskim vlastima ubijen prije presude.

⁵ Rafael Boban (1907.-?) general i ustaški pukovnik NDH. Zapovjednik Crne legije i zapovjednik 5. Ustaškog stajaćeg zdругa. Nakon sloma NDH emigrirao. Prilikom rekonstrukcije vlade NDH u emigraciji Pavelić ga je imenovao ministrom oružanih snaga. Postoji nekoliko verzija o njegovoj životnoj sudbini.

⁶ N.Kisić-Kolanović, nav. dj., str. 41

⁷ Isto, str.174.

⁸ Mara Pavelić (Maria), rođ. Lovrenčević (1897.-1984.), supruga Ante Pavelića. Za vrijeme NDH pokreće različite dobrotvorne i humanitarne akcije i preuzima brigu nad Ustaškim dječjačkim zavodom. Imala je veliki utjecaj na Poglavnika. U rujnu 1944. godine sklanja se sa kćerima Višnjom i Mirjanom u Austriju, a 1946. godine cijela obitelj Pavelić odlazi u Italiju pa zatim u Argentinu. Od 1957. godine do smrti živi u Madridu.

⁹ N.Kisić-Kolanović, *Vojskovođa i politika*, Zagreb, 1997., str. 266.

¹⁰ HDA, MUP RH, *Dosje Moškov*, 013.0.58., str.1. (dalje: *Dosje Moškov*)

Po narodnosti Hrvat, po zavičajnosti Bokelj, A. Moškov je rođen na najjužnijem dijelu hrvatskoga povijesnog prostora. Prema njegovu mišljenju¹¹ prezime Moškov potječe od tuda što su Moškovi bili u službi ruske flote u Moskvi.

Učiteljsku školu je završio u Herceg Novom, a maturirao je u Kotoru. U Zagrebu je studirao eksperimentalnu psihologiju, a bio je upisao i tehniku. Vojsku Kraljevine Jugoslavije služio je 1931. godine u Sarajevu. Služio je đački rok od tri mjeseca i izašao iz vojske kao narednik.

Političko profiliranje Ante Moškova uvjetovale su političke okolnosti u kojima se nalazila njegova Boka kotorska i cijeli hrvatski narod i životni put koji ga je vodio u emigraciju gdje se povezao s Ustaškim pokretom. Zasićeno je u svemu tome određenu ulogu imao i njegov osobni karakter čovjeka koji je bio spreman na revolucionarnu borbu a ne samo na dogovore i razgovore, kao i njegova mladost. Moškov je rekao da u mladosti nije pripadao ni jednoj stranci nego je bio u dobrim odnosima "sa svim predstavnicima HSS-ovačke grupe, frankovačke grupe pa i sa samim komunistima".¹²

Pišući o generalu Anti vitezu Moškovu V. Luburić¹³ kaže da su i on i Moškov došli u Zagreb jer su "htjeli čuvati hrvatskog vođu dr Vladka Mačeka, da ga Srbi ne ubiju kao Radića"¹⁴ i da su se nadali "da će Prilaz, kako smo zvali simbolički cijeli onaj prostor (mjesto stanovanja dr. Mačeka, I.H.), pretvoriti u Glavni stan hrvatske revolucije, u Glavni stožer jedne mladosti koja je bila zrela za oružje i borbu".¹⁵

Mislim da se može vjerovati Moškovljevu iskazu danom na saslušanju 1947. godine UDB-i za Hrvatsku kada izjavljuje: "Moj rad u sveučilištu sastojao se uglavnom u tome da dođe do povezivanja svih onih koji su stajali u opoziciji prema Beogradu, i da se hrvatska omladina, osobito sveučilištarci povežu sa selom, i da dođe na bilo koji način do znanja javnosti, koliko u unutrašnjosti, toliko i vanjskoj, što želi hrvatski narod i u kakvom se stanju nalazi...U to vrijeme smatrale su mene sve grupe svojim".¹⁶

Kad je formirano Središnje udruženje studenata (SUS) na sveučilištu, Antu Moškova su izabrale za glavnog tajnika sve grupacije. Dobre odnose i suradnju imao je sa Šimom Balenom,¹⁷ s rektorom sveučilišta (Bazala),¹⁸ a

¹¹ V. Luburić, "Zapovjednik I. Zbora Hrvatskih oružanih snaga", *Drina*, 1-2, Madrid 1965., str. 135. (dalje: V. Luburić, nav. članak)

¹² *Dosje Moškov*, str.1.

¹³ Vjekoslav "Max" Luburić (1914.-1969.), general i ustaški pukovnik u NDH. Kao zapovjednik ustaških logora postao je jedan od najozloglašnijih prvaka ustaške vlasti. Poslije sloma NDH u emigraciji se razišao s dr. Pavelićem i isključen je iz ustaškog pokreta. Ubila ga je jugoslavenska služba sigurnosti.

¹⁴ V. Luburić, nav. članak, str.134

¹⁵ Isto.

¹⁶ *Dosje Moškov*, str.1

¹⁷ Šime Balen (1912.-1912.), početkom tridesetih godina uhićen kao hrvatski nacionalist i osuđen. U zatvoru je u Srijemskoj Mitrovici prišao KPJ čiji je član od 1936.godine. U NOR-u je obnašao razne dužnosti (vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a, polit. komesar II.

nekoliko puta dolazi u kontakt i s dr. Trumbićem,¹⁹ s kojim u dogovoru organizira na sveučilištu demonstracije zbog uhićenja dr. Mačeka i procesa koji se vodio protiv njega u Beogradu.²⁰

Moškov je povremeno morao bježati iz Zagreba (1932. i 1933. godine) pa se skrivao po okolnim mjestima, u selu Mala Mlaka (u seljaka Fiolića) i Jastrebarskom, jedno vrijeme se skrivao u Sarajevu, pa čak i u Boki Kotorskoj. Tri puta ga je policija uhitila na kraće vrijeme zbog nacionalističke djelatnosti, tj. sudjelovanja u demonstracijama (zbog položaja Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji i uhićenja dr. Vlatka Mačeka). Godine 1933., kad je u Zagrebu postalo opasno, Moškov odlazi s iskaznicom Hrvatskoga planinarskog društva u Austriju (Klagenfurt, Celovec) gdje se sastaje s Ivom Herenčićem²¹ i nakon toga kreće za Italiju jer mu je Herenčić rekao da "dolje postoji grupa emigranata koji su osigurani sa hranom i da se ne trebaju bojati vlasti".²² Luburić pak o njihovu odlasku u emigraciju kaže: "Među onima, koji su nakon mnogih razočaranja i besmislenih riječi i obećanja pošli drugim putem, bili smo i Moškov i ja da se nađemo u ustaškim logorima u Mađarskoj i Italiji, u konspirativnom radu protiv najsravnije diktature koju je velikospstvo provodilo nad hrvatskim narodom".²³

Vrijeme prve emigracije (1933. - 1941.)

Ante Moškov je cijelo vrijeme emigracije, osim kratkog boravka u Mađarskoj (Budimpešta) u svibnju 1934. godine, proveo u Italiji. Prvi kontakt s organizacijom Ustaškog pokreta ostvario je u Milanu gdje je došao iz Austrije na putu za logor Borgo Val Di Taro. Tu se susreo sa Stankom

korpasa NOVJ). U vrijeme napada IB-a na KPJ 1948. godine pokolebao se i prestao biti član KPJ. Nastavio je rad kao publicist.

¹⁸ Albert Bazala (1877.-1947.), od 1909. godine prof. filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Između dva svjetska rata član (od 1910. godine) i predsjednik JAZU-a (1933. - 1941.), rektor sveučilišta u Zagrebu 1932.-1933., dekan Filozofskog fakulteta 1914./1915. i 1932./33. godine te predsjednik Matice Hrvatske.

¹⁹ Ante Trumbić (1864.-1938.), hrvatski političar iz vremena A.-U. i Kraljevine SHS. Za vrijeme I. svjetskog rata predsjednik Jugoslavenskog odbora u Londonu koji se zalagao za ujedinjenje južnoslavenskih zemalja A.-U. sa Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku ravnopravnu državu.

²⁰ Dr. Vlatko Maček je 1930. godine kratko vrijeme zatvoren, a 1933. godine osuđen na tri godine zatvora na procesu u Beogradu zbog "Zagrebačkih punktacija". Pušten je iz zatvora uoči Božića 1934. godine u znak pomirljive politike prvog namjesnika Kraljevine Jugoslavije kneza Pavla.

²¹ Ivo Herenčić (1910.-1978.), general i ustaški pukovnik u NDH. Obnašao važne dužnosti: Ustaški povjerenik u Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, Glavni nadzornik UNS-a, zapovjednik Prometnih zdrugova Ustaške vojnice, Ustaški povjerenik za opskrbu i prehranu, glavni pregovarač o predaji vojnih snaga NDH britanskim vojnim vlastima 1945. godine

²² *Dosje Moškov*, str. 4

²³ V. Luburić, nav. članak, str. 134.

Hranilovićem, Josipom Milkovićem,²⁴ Andrijom Artukovićem,²⁵ Markom Došenom,²⁶ Mijom Babićem²⁷ i dr.

Budući da se ustaški logor nekoliko puta selio, najčešće zbog odnosa Talijana prema emigrantima i zbog talijanskih odnosa s tadašnjim vlastima u Beogradu, i Moškov se selio, od mjesta Borgo Val Di Taro, preko Vischetta, Olivetta, San Demetria i San Lorenza do Liparskih otoka. Krajem proljeća 1937. godine, nakon ugovora Beograda i Italije, tzv. Rimskog pakta,²⁸ ustaški emigranti su internirani po raznim krajevima Italije u skupinama različite veličine (10-15, 3-4, pa i po dvojica ili jedan u skupini). Zatim je Moškov neko vrijeme, zajedno s Herenčićem interniran u selo Casoli, provincija Chieti. Iz Casole je premješten u Lanziano, u istoj provinciji, gdje je ostao sve do 5. ili 6. travnja 1941. godine kada su ga dva agenta prebacila u Pistoiu odakle su se ustaški emigranti vratili u zemlju i preuzeli vlast. Prema svjedočenju samog Moškova on nije bio značajan politički čimbenik u prvoj emigraciji. Prvi kontakt s ustaškom emigracijom (u Milanu) bio je za njega pomalo razočaravajući jer je uočio da se "prave razlike u načinu razgovora, primanja i uopće držanja prema pojedincima...da su neke osobe smatrane nepouzdanima, da se od njih krije principijelno sve ...".²⁹ S obzirom na to da je očekivao zajedništvo i slogu smetale su mu te podijeljenosti za koje je držao da nisu ideološke prirode, i da potječu iz borbe za vodstvo među emigrantima.

Pritom ne dovodi u pitanje Pavelićev primat (pa čak ni kod dr. Branka Jelića) među ustaškom emigracijom, već naglašava veliko suparništvo dviju grupa: one oko Andrije Artukovića, kojoj su uglavnom pripadali Ličani i Dalmatinci i grupe oko Giovannia (Babića) kojoj su pripadali ostali. Premda je Moškov nastojao ostati neutralan, on spominje "od studenata bili smo ja, Vrlić i Hunić kao i Francetić"³⁰ smatrani da pripadamo grupi Artukovića,³¹ ili "ja

²⁴ Josip Milković (1909.-1966.), diplomat za vrijeme NDH. Od 1941. do 1944. godine kao poslanik MVP-a postavljen za Glavara stalnoga Trgovačkog predstavništva NDH u Zürichu. Godine 1944. otpušten iz službe te odlazi iz NDH u Beču pa u Ameriku.

²⁵ Andrija Artuković (1899.-1988.), odvjetnik i političar u NDH. U NDH obavljao dužnosti ministra unutarnjih poslova, ministra pravosuđa i bogoštovlja te čuvara državnog pečata. Nakon sloma NDH emigrirao u SAD. Godine 1986. izručen SFRJ i osuđen na smrt. Kazna nije izvršena jer je umro u zatvorskoj bolnici.

²⁶ Marko Došen (1859.-1944.), počeo politički život kao predstavnik Starčevićeve stranke prava, zatim HRSS-a, a 1929. godine pristupio ustaškom pokretu. Jedan od organizatora Velebitskog ustanka u Lici 1932. godine U NDH zauzimao uglavnom počasne položaje bez stvarnog utjecaja i vlasti i pritom je zadržao moralni dignitet.

²⁷ Mijo Babić - "Giovanni" (1903.-1941.), u ustaškoj emigraciji u Italiji osoba od najvećeg Pavelićeva povjerenja. U NDH prvi zapovjednik svih logora. Poginuo 1941. godine u istočnoj Hercegovini. Nositelj je naslova viteza.

²⁸ Sporazum Ciano - Stojadinović od 25. ožujka 1937. godine.

²⁹ *Dosje Moškov*, str.8

³⁰ Jure Francetić (1912.-1942.), pripadnik ustaške emigracije prije uspostave NDH. Nakon proglašenja NDH Pavelić ga imenuje ustaškim povjerenikom za Bosnu. Zapovjednik jedinica Crne legije (rujan 1941. godine), zapovjednik stajaćih djelatnih zdrugeva Ustaške vojnice (ljeto 1942.). Poginuo pokraj Slunja 23. prosinca 1942. godine. Posmrtno dobio naslov viteza i promaknut u krilnika Ustaške vojnice.

sam se osobno držao po strani od svih grupa, te sam samo od Giovannieve grupe bio ubrajan u pristalice protivnih grupa, jednom Artukovićeve, drugi puta Budakove, pa onda Dalmatinske itd. Prema tome su se isti iz grupe Giovannia i odnosili prema meni a specijalno Herenčić, Pećnikar i Lisak u logoru, a izvan logora Babić i Hranilović".³²

Netrpeljivost između pojedinih grupa ponekad je dovodila do otvorenih svađa. Npr. na Liparima dolazi do otvorenog sukoba između dr. B. Jelića, koji nije položio prisegu Paveliću, i dr. Budaka i ostalih. "Budakovci" su dr. Jelića optuživali da želi preuzeti vodstvo Paveliću, ali je vjerojatno bila riječ o borbi za primat između Budaka i Jelića. Zbog netrpeljivosti i trzavica u nekim su logorima postojala zapravo dva logora jer su logoraši bili odvojeni po kriteriju Dalmatinci-ostali. Tako su Dalmatinci bili smješteni u logoru u Vischettu, a ostali u 15 km udaljenom Pioneu, a kad se logor selio iz Olivetta Dalmatinci su bili smješteni u San Demetriju, a ostali u San Lorenzu. Čak i u nekim drugim logorima gdje su emigranti bili zajedno (Olivetto) bili su logoraši podjeljeni pa su Dalmatinci bili u jednim satnijama a ostali u drugim satnijama.

A. Moškov, prema svom svjedočenju na saslušanju, u logorima nema važnu ulogu kao npr. Herenčić, Lisak, Tomičić, Budak, Babić, Hranilović, Milković i dr. Radio je u logoru Borgo Val Di Taro kao crtač kod prvih vježbovnika i kao instruktor za telefone nakon što su dobili tri do četiri telefonska uređaja (poljska), u logoru Vischetto kao instruktor dojavne službe, odnosno tu je pružio izobrazbu pripadnika dojavne službe (telefon, telegraf i ostala pomagala), a tu je položio i ustašku prisegu Paveliću. U logoru Olivetto vodi vojničke vježbe pa "kako sam se ja pokazao kao vrstan zapovjednik i vodič satnije, bio sam promaknut u čin naslovnog vodnika, i dobio sam zapovjedništvo satnije".³³ Ovdje je Moškov došao u sukob sa zapovjednikom logora Tomičićem pa je pokrenuta istraga, a zatim je smijenjen sa dužnosti zapovjednika satnije. Ovo zapovjedništvo vraćeno mu je na Liparima gdje se logor preselio 1935. godine nakon atentata u Marseilleu, i to uz pomoć Artukovića i Marka Došena. Konspirativno ime Moškova u prvoj emigraciji bilo je "Hetman". Ovo ime je sam izabrao. Luburić za Moškovljev boravak u talijanskim logorima kaže da je on tu dobio "osnovnu tehničku i taktičku spremu...i da je čitajući i studirajući povijest svoga naroda, susjeda i ostalog svijeta, dobio osnovne uvjete koji su potrebni jednom strategu."³⁴

Iz dosad dostupnih izvora³⁵ može se nedvojbeno zaključiti da je Moškov u prvu emigraciju 1933. godine došao kao protivnik tadašnje jugoslavenske države u kojoj je hrvatski narod bio potčinjen, nacionalno sputavan i ponižen. Ako se može govoriti o njegovoj političkoj profilaciji u to vrijeme, može se reći da je bio blizak HSS-u, ali da je za nacionalne interese svoga naroda bio

³¹ *Dosje Moškov*, str.11.

³² Isto, str. 20.

³³ *Dosje Moškov*

³⁴ V. Luburić, nav. članak, str. 137.

³⁵ *Dosje Moškov* i navedeni članak V. Luburića.

spreman i na revolucionarnu borbu. To ga je lakše povezalo s Ustaškim pokretom jer se u emigraciji već našao u njegovu krilu. O povezanosti ili utjecaju fašističke ideologije na emigrante gotovo se ne može govoriti. U prilog ovoj tezi ide i činjenica da su pri posjetu Hitlera Italiji logoraši bili zatvoreni. Tada je i Moškov proveo u zatvoru 28 dana (isto se dogodilo 1938. godine kada je Italiju posjetio Stojadinović, predsjednik vlad Kraljevine Jugoslavije). U emigraciji, u logorima, nije zabilježena talijansk fašistička propaganda, a za ukupnu propagandu Moškov je rekao da "je bil dosta oskudna".³⁶ Političke veze s talijanskom fašističkom vlašću koju j predstavljao Ettore Conti, generalni inspektor Ministarstva unutrašnji poslova, imalo je samo najuže vodstvo na čelu s Pavelićem, o čemu Moškov nije imao podrobnijih podataka, niti je na to imao ikakvog utjecaja.

Na saslušanju Moškov je o prvoj emigraciji izjavio: "Prema mojim opažanjima izgleda mi da je Pavelić kroz čitavo to vrijeme zazirao od Nijemaca i igrao sve na talijanske karte do povratka u domovinu 1941. godine".³⁷ Isto tako on ističe da "u logoru nisu imali nikakvog određenog pogleda niti se uopće tretiralo pitanje odnosa ustaškog pokreta prema drugim strankama ni prema pojedinim osobama, osobito ne prema Mačeku,³⁸ tako da su bila razna mišljenja i potpuno čvrsto uvjerenje da je emigracija ustaška i HSS na čelu s Mačekom sve sporazumno radila. Ljudi su sami pravili razne kombinacije te zamišljali kako će jednom u slobodnoj Hrvatskoj biti predsjednik Maček, a predsjednik vlade Pavelić".³⁹

Uloga Moškova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

NDH je 10. travnja 1941. godine proglasio Slavko Kvaternik u ime poglavnika dr. Ante Pavelića koji se tada još nalazio u Italiji. Nastala je država koja je bila izraz želje hrvatskoga naroda, utamničenog u prvoj Jugoslaviji, ali i posljedica interesa fašističkih sila Njemačke i Italije prema našim prostorima. Vodstvo države bilo je u rukama Ustaškog pokreta čija je glavnina došla iz emigracije, a manji dio je bio u zemlji, ali nije bio glavni politički predstavnik hrvatskog naroda u to vrijeme. Ovi politički parametri limitirali su mogućnosti izgradnje države i bitno utjecali na njezine značajke i njezinu propast. U takvoj državi vlast je bila u rukama Ustaškog pokreta, posebno njegovih najznačajnijih predstavnika. Gdje je tu bilo mjesto generala Ante viteza Moškova? Ante Moškov iz emigracije dolazi s ustaškom grupom iz Italije

³⁶ *Dosje Moškov*, str. 20. U propagandi se Srbi tretiraju u kontekstu odnosa prema Kraljevini Jugoslaviji, a židovsko pitanje tada nije aktualno.

³⁷ *Dosje Moškov*, str. 22.

³⁸ Vlatko Maček (1879.-1964.), nakon ubojstva S. Radića 1928. godine u skupštini Kraljevine Jugoslavije postaje vođa HSS-a. Nije prihvatio ponudu Njemačke da stane na čelo NDH pa je bio pod strogim nadzorom vlasti, a jedno vrijeme i zatočen u logoru Jasenovac. Nakon sloma NDH emigrirao, prvo u Pariz a kasnije u Washington gdje je i umro.

³⁹ *Dosje Moškov*, str. 23 i 27.

koju vodi Ante Pavelić, odmah nakon proglašenja NDH. Dolazi kao zaprisegnuti ustaša, s određenim vojničkim znanjem i činom vodnika (po Luburiću - zastavnik).⁴⁰ I on sam kaže "ja tada nisam dobio nikakve udjelbe ni zapovjedništva".⁴¹ Za vrijeme NDH A. Moškov će se opredijeliti za vojničku službu u kojoj će napredovati i po činu i po dužnostima do jednog od najvažnijih vojnih dužnosnika NDH. U nekih autora koji su pisali o vremenu NDH spominje se kao "najbliži suradnik Pavelićev"⁴² ili kao čovjek koji će se svrstati "među najprisnije Pavelićeve suradnike"⁴³ već u prvoj emigraciji. Činjenica je da A. Moškov nije obavljao političke funkcije, posebno ne neke važne, što je na saslušanju uvijek nastojao i naglasiti. Je li mu to tada moglo pomoći i koliko drugo je pitanje, ali zasigurno mu nije moglo štetiti. No, bez obzira na to što je ponajprije bio vojnik, on je bio zaprisegnuti ustaša i pripadnik Ustaške vojnice. Kao takav bio je zasigurno ideološki indoktriniran i "politički podoban" za najvažnije vojne dužnosti. U tom kontekstu može biti upitna i njegova politička odgovornost, o čemu će se moći suditi nakon raščlambe njegovih vojni i njegova ukupnog djelovanja. V. Luburić za Antu Moškova kaže da mu je bio najprisniji i najbolji prijatelj. Njihovo prijateljstvo nije bilo samo na vojničkom polju nego i na ostalim poljima. Sastali su se na Markovu trgu nakon uspostave NDH i surađivali sve do njezina sloma, do "7. svibnja 1945. g. kada snio pošli svojim putem: on je kao zapovjednik 1. Zbora HOS-a dobio nalog, da bude prethodnica i desna pobočnica povlačenja u tuđinu, a ja sam dobio nalog, kao zapovjednik 2. Zbora da budem zalaznica i lijeva pobočnica povlačenja".⁴⁴ V. Luburić ga karakterizira kao pravog ustašu od početka do kraja, kao progresista i ljevičara tj. kao čovjeka najnaprednijih socijalnih ideja za koga "mnogo toga počima s Francuskom revolucijom"⁴⁵ i koji je znao govoriti da će "kad Hrvatska bude obranjena i red uspostavljen... stvoriti ćemo Hrvatsku Socijalističku stranku i politički raditi na dicanju socijalno slabijih".⁴⁶ Luburić kaže da je Moškov bio načitan i kulturni čovjek i da je imao mnogo prijatelja među umjetnicima u Zagrebu. Njih je ponekad i previše branio kada su, prema prosudbi aktualne vlasti, uzeli previše umjetničke slobode. On je bio i salonski i terenski ustaša. "Znao je gaziti snijeg Korduna, blato Banije i onda obući pristojnu odoru i vršiti službu, koja mu je bila povjerena u samom glavnom gradu Zagrebu".⁴⁷ Ipak, Luburić u Moškovu prije svega vidi vojnika, rođenog zapovjednika, pripadnika elite mlađega hrvatskog naraštaja, čija je postrojba, PTS, prva jurišala kada je trebalo i koji se svojim autoritetom uspio nametnuti starim austrijskim generalima. Kratko vrijeme, prema Luburićevim riječima, Moškov je bio i

⁴⁰ V. Luburić, nav. članak, str. 137.

⁴¹ *Dosje Moškov*, str. 23 i 27.

⁴² N. Kisić-Kolanović, *Vojskovoda i Politika*, Zagreb 1997.

⁴³ *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., str. 283

⁴⁴ V. Luburić, nav. članak, str. 139.

⁴⁵ Isto, str. 136.

⁴⁶ Isto, str. 136.

⁴⁷ Isto, str. 143.

tajanstveni šef obavještajne službe kojoj je i udario temelje. Bilo je to nakon vojnih akcija 1941./42. godine protiv partizana na Kordunu kada su Dido Kvaternik, V. Luburić i A. Moškov zaključili da se partizane više ne može smatrati samo "ušljivcima, koljačima, razbojnicima, koji su sastavljeni isključivo od domaćih Srba i vođeni po bivšim oružnicima (žandari)",⁴⁸ nego da se u borbi protiv njih nužno veću pozornost mora dati prikupljanju informacija i promidžbi. Uz isticanje Moškovljevih vojničkih sposobnosti i zasluga za funkcioniranje PTS-a, Prve hrvatske udarne divizije, Poglavnikova tjelesna zborna i sve do povlačenja u svibnju 1945. godine, V. Luburić ističe Moškovljevo razumijevanje geopolitike i geostrategije i navodi ga kao onoga koji je s njim, doduše i privatno i osobno, sudjelovao u mnogobrojnim razgovorima s vojskama susjednih naroda koje su bile na strani sila Osovine i koje su se povlačile preko Hrvatske uoči sloma Njemačke 1945. Bili su to četnici Draže Mihajlovića, nedićevci i ljotićeveci, kao i vojska crnogorskog saveznika Sekule Drljevića. Pregovore s njima V. Luburić tretira kao razumijevanje geopolitike i geostrategije uz napomenu: "General Ante Moškov je bio jedini koji je sve to razumio, pomogao mi i bio na visini koju će moći ocijeniti tek jednom slobodni hrvatski čovjek...".⁴⁹ Luburić pozitivno i pohvalno govori o držanju Moškova u drugoj emigraciji u Austriji i Italiji sve do njegova uhićenja u listopadu 1946. u Veneciji, nakon kojega je iduće godine izručen jugoslavenskim vlastima. Po njegovoj prosudbi tu se posebno ističu aktivnosti generala Moškova "u Trstu kod generala Andersa i Poljskog korpusa, da bi eventualno uz Poljake i mi bili upotrebljeni u možebitnim pokretima prema našem teritoriju...Nastojanje Moškova, skupa sa pukovnikom Stierom (Štirom)⁵⁰ i drugima, da se reorganizira Hrvatska vojska i u onim prilikama...Nastojanje Ante Moškova skupa s pukovnikom Lisakom, da se obnovi borbeni otpor u domovini...Nastojanje Ante Moškova da spasi dio hrvatskog zlata i stvori privredna poduzeća".⁵¹

Zanimljivo je spomenuti da A. Moškov na saslušanju 1947. od UDB-e za Hrvatsku govori vrlo suzdržano o generalu V. Luburiću. On njega nigdje ne naziva najboljim prijateljem, njihove odnose prezentira vrlo službeno i čini se da o njemu govori kada je to nužno te navodi i činjenice koje Luburića terete. On ne govori o Luburiću u vrijeme prve emigracije jer je on u Italiji, a Luburić u Mađarskoj (Janka Pusta), kao ni za vrijeme druge emigracije kad se također ne susreću, ali nije mogao izbjeći pitanja vezana za razdoblje NDH. Tako spominje prigovore dr. Mačeka na Luburićevu stražu koja ga je čuvala kada je bio interniran u Kupincu i Zagrebu, Mačekovu ocjenu Luburića kao čovjeka koji je inteligentan ali izgleda kao razbojnik, o sukobima i ljutnji pojedinih

⁴⁸ Isto, str.149.

⁴⁹ Isto str.160.

⁵⁰ Ivan Stier (1913.-), istaknuti pristaša HSS-a na osječkom području prije NDH. Za vrijeme NDH pobočnik u Ustaškom stožeru u Osijeku, a potom Zapovjednik pripreme bojne (djelovala u okolici Siska) i 2. Ustaškog zdruga u Osijeku. 1945.godine emigrirao u Austiju, zatim Italiju i Argentinu.

⁵¹ Isto str.163.

ustaških časnika prema Luburiću i Didi Kvaterniku na kraju 1941. kada su na Kordunu njegove postrojbe zapalile neka sela pa se nisu imali gdje stacionirati. Takve Luburićeve poteze mnogi ustaški časnici ocjenjivali su kontraproduktivnim i antipropagandnim za hrvatsku državu, jer su doprinosili omasovljenju partizanskog pokreta. Moškov čak ističe da je to svoje zapažanje i pritužbe ustaških zapovjednika Oreškovića i Šulentića prenio i Paveliću koji mu je obećao da će to srediti Dido Kvaternik. Moškov kaže da su se represalije nad stanovništvom pojačale nakon puča Lorković-Vokić, a "Ravnateljstvo za javni red i sigurnost služilo se u svrhu represalija koliko je meni poznato pripadnicima tzv.ustaške obrane koji su bili pod zapovjedništvom Luburića. Koliko pojedincima toliko i jedinicama".⁵² Spominje represalije i pokraj Varaždina i Jakovlja koje su prouzročili agenti predvođeni izvjesnim Kaićem koji je nakon toga bio sklonjen u jednoj Luburićevoj jedinici. Međutim, treba spomenuti da je Moškovu, ustaškom pukovniku PTB-a i zapovjedniku PTS-a, Pavelić dodijelio odlikovanje "Vojnički red željeznog trolista II stupnja" 1944. godine kao "znak priznanja osobne hrabrosti i pobudnog vodstva odreda PTS-a prigodom pothvata protiv odmetnika u razdoblju od listopada 1942.g. do srpnja 1944.g. u području Žumberka i Hrvatskog Zagorja, uspjevši uspostaviti u tim krajevima sigurnost i smirenje".⁵³

Upitno je da li bi Luburić 1965. u svom članku u *Drini*, pisao o Moškovu kao o najboljem prijatelju da je znao za zapisnik sa njegova saslušanja 1947. u Zagrebu, i da li je Moškov govorio istinu o Luburiću s obzirom na okolnosti u kojima je bio.

Zanimljivo je što o generalu Anti Moškovu kaže bivši poslanik NDH u Bugarskoj dr. Vladimir Židovec⁵⁴ kojeg je također saslušavala pred UDB-a za Hrvatsku u svibnju 1947. godine. I on Moškova ubraja među najbliže suradnike dr. Ante Pavelića pa kaže: "Moškova sam upoznao još negdje u Hrvatskoj. Ne sjećam se više gdje i kada. Znam da sam se s njime par puta sreo, ali mi u Hrvatskoj sigurno nismo izmijenili mnogo više od deset riječi. Nisam čuo mnogo dobra o njemu. Čak da je nesposoban i kao vojnik i slično. U emigraciji se isto nije lijepo govorilo o njemu. Pričalo se je (i u Austriji i u Italiji) da imade državnog zlata, da ga upotrebljava za sebe itd. Govorilo se je da se kod povlačenja kukavički ponio, da je jednostavno ostavio svoje čete kad je vidio da su izgubljene i da će biti izručene itd."⁵⁵

No, nakon što su zajedno bili otprilike mjesec dana u zatvoru u Rimu (ožujak - travanj 1947.), on kaže da je u Moškovu "upoznao jednog bistrog i

⁵² *Dosje Moškov*, str.63.

⁵³ *Vjestnik MINORS-a*, br.42 od 14. 09. 1944.

⁵⁴ Vladimir Židovec (1907.-1948.), odvjetnik i diplomat. Organizator ustaške vlasti na Karlovačkom području. Od 1941. do 1943. godine poslanik NDH u Bugarskoj, a od svibnja 1944.godine do svibnja 1945. godine pročelnik Općeg odjela MVP-a. Poslije sloma NDH emigrirao u Italiju gdje je uhićen i izručen Jugoslavenskim vlastima koje su ga osudile na smrt.

⁵⁵ *Dosje Moškov*, dr. Vladimir Židovec, "Što mi je poznato o slučaju Moškov", str. 1.

razumnog čovjeka, koji mnogo znade i koji pametno i trijezno prosuđuje".⁵⁶ Prema njegovoj priči Moškov je bio uhićen u Veneciji izdajom nekog neindeticiranog Hrvata. U vrijeme boravka u zatvoru u Veneciji nije preslušavan niti su ga pitali gdje je Pavelić, iako je on bio jedan od njegovih najbližih ljudi. Preslušavao ga je u zatvoru u Rimu britanski vojnik Clissold, a prilikom izručenja na putu od Rima do Riminija u zatvoreničkom vagonu je pokušao samoubojstvo prerezavši žile žiletom.

Ovaj slučaj nazvan je slučaj Moškov i UDB-a je Židovca ispitivala o tom slučaju. Židovec ga je okarakterizirao kao "vrlo složen, te da tu imade nekih napadnih te upravo misterioznih momenata".⁵⁷ Ono što je u slučaju Moškov Židovcu tajanstveno je to kako je ipak došlo do izručenja Moškova budući su Englezi nekim zatvorenicima davali mogućnost da pobjegnu ili izvrše samoubojstvo. Neki koji su si također prerezali žile, kao npr. Viktor Tomić,⁵⁸ su umrli. Prema Židovcu Moškov je čvrsto vjerovao da neće biti izručen jer je mislio kako u svojim rukama "drži jake adute" tako da ga Englezi neće moći izručiti. Prisjetio se da mu je Moškov u jednom razgovoru u zatvoru govorio da mu je žao što nije prihvatio ponudu Amerikanaca da stupi u njihovu službu jer bi ga oni skrili na području Trsta, te da je računao da će se za njega zauzeti Vatikan i HSS. Židovec citira Moškova: "Vatikan i HSS ne bi smjeli dozvoliti da dođe do mog izručenja. Ja sam jedini svjedok za neke razgovore sa Stepincem."⁵⁹ Ja sam jedini svjedok za razgovore između Poglavnika i dr. Mačeka prije odlaska u emigraciju. Konačno ja sam vodio razgovore s Mačekom prije tog odlaska. Maček to znade i Maček znade da nije istinit onaj prikaz tih događaja kako ga je on dao za američki "Hrvatski kalendar". Što se pak Stepinca tiče kada bih ja došao u ruke partizana proces protiv njega morao bi biti obnovljen."⁶⁰

Mislin da u ovaj citat ne treba sumnjati jer je i tijekom svog saslušanja Moškov priznao kako se u svom nastojanju da ne bude izručen pozivao na veze sa Stepincem, ali je tada dodao (vjerojatno mu je to tada odgovaralo) da je te veze malo preuveličavao.

⁵⁶ Isto, str.2

⁵⁷ Isto, str.4

⁵⁸ Viktor Tomić (1907.-1947.), u Kraljevini Jugoslaviji tri godine u zatvoru zbog izbjegavanja služenja vojnog roka. U NDH prvo zadužen za Poglavnikovo osiguranje, zatim upravitelj Ureda IV (sigurnosna služba) UNS-a. Godine 1943. uhićen navodno zbog pripremanja atentata na ministra M. Lorkovića. Rehabilitiran i postavljen za pročelnika Izvještajnog odjela Ustaške vojnice i promaknut u ustaškog dopukovnika. Poslije sloma NDH emigrirao u Austriju i Italiju gdje je počinio samoubojstvo kada je trebao biti izručen Jugoslaviji.

⁵⁹ Alojzije Stepinac (1898.-1960.), zagrebački nadbiskup (od 1937.) i kardinal (od 1953.). Stvaranje NDH je pozdravio kao konačno ostvarenje vjekovne težnje hrvatskog naroda za ponovno samostalnom državom. Došao u sukob s ustaškim vlastima zbog njihove profašističke politike. Nakon 2. svjetskog rata osuđen je na političkom procesu od socijalističkih vlasti 1946. godine na 16.godina zatvora zbog navodne suradnje s ustašama. Umrlo je u rodnom mjestu Krašiću gdje je bio zatočen nakon 5-godišnje robije.

⁶⁰ *Dosje Moškov*, dr. Vladimir Židovec, "Što mi je poznato o slučaju Moškov", str. 7.

A i glede njegova odnosa prema dr. Mačeku može se naći određena razlika između onoga što je, prema citatu, Moškov rekao Židovcu u Rimu (u zatvoru) i što je rekao tijekom salušanja u Zagrebu. Vjerojatno je s obzirom na okolnosti u kojima se našao, u prvom slučaju svoj odnos s Mačekom prenaglasio, a u drugom slučaju malo ublažio. Činjenica je da je Moškov imao određenu ulogu prilikom odlaska dr. Vladka Mačeka u emigraciju nakon sloma NDH. Po Luburiću "Moškov je preuzeo na sebe dužnost da dr. Mačeku osigura podvoz i pratnju koja ga je i dovela do Pariza živa i zdrava".⁶¹ Moškov na svom saslušanju to potvrđuje riječima: "Ja sam kola pripremio samo za Mačeka, dok za ostale nisam mogao naći jer su zahtjevali osobne automobile (misli se na neke druge članove HSS-a - Torbara, Pernara, Reberskog- I.H.).⁶² Moškov dalje navodi da je Maček samovoljno odlučio ići u emigraciju bez prisile, da ga je zanimalo kolika se vojska povlači, čak je uzeo popis nekih časnika, da nije sumnjao u ispravnost predaje Englezima i da je "iz svega mogao zaključiti da je Maček računao s vojskom kod Engleza (Hrvatske oružane snage, I.H.) kao jednom vojničkom snagom za ostvarenje svojih političkih ciljeva. On se istina nije nikada izjasnio točno kakav je njegov konačni politički cilj ali je rekao da ide van i da će raditi za hrvatsku i za hrvatski narod".⁶³

Luburić je tu brigu Moškova oko Mačeka odlaska u emigraciju objasnio riječima kako im nije uspjela nakana kao studentima da čuvaju Mačeka, ali im je to uspjelo kao generalima i da je "Moškov bio jedan od čimbenika koji su mi pomogli da smo očuvali na životu dr. V. Mačeka protiv opasnosti s mnogih strana".⁶⁴

Važno je navesti i mišljenje koje je o Moškovu imao doglavnik i vojskovođa Slavko Kvaternik.⁶⁵ Više puta su se sukobili radi tehničkih poslova, ali i strateških prosudbi. Čini se da stari Kvaternik nije imao povoljno mišljenje o takvim sposobnostima ustaškog potpukovnika Moškova. Jednom prigodom 1942. kada se Moškov vratio u Zagreb s Petrove gore, nakon što je došlo do proboja partizana, i to procijenio velikom opasnošću za Zagreb, Kvaternik se na njega izvikao da ne zna povijest i da treba još puno učiti jer "da partizani nikada neće prijeći preko Kupe kao što nisu ni Turci".⁶⁶

⁶¹ V. Luburić, nav. članak, str. 156.

⁶² *Dosje Moškov*, str. 79.

⁶³ Isto, str. 80.

⁶⁴ V. Luburić, nav. članak, str.157.

⁶⁵ Slavko Kvaternik (1878.-1947.), političar i vojskovođa NDH. Vojničku karijeru izgradio u austro-ugarskoj vojsci. Proglasio NDH u ime Pavelića i praktički bio drugi čovjek NDH (Pavelićev zamjenik, ministar domobranstva, doglavnik, ustaški krilnik i vojskovođa). Kada je Pavelić učvrstio svoju vlast uklonio ga je 1942. godine iz političkog života, pa on odlazi u Austriju. Poslije sloma NDH Amerikanci su ga uhitili u Austriji i izručili Jugoslaviji gdje je osuđen na smrt.

⁶⁶ *Dosje Moškov*, str. 66.

Između rasova i umjerenih ustaša (Lorković,⁶⁷ Vokić⁶⁸ i dr.), tj. intelektualaca, postojalo je stalno nepovjerenje, suparništvo, nepoštovanje i različiti pogledi na NDH. Nekoliko tadašnjih izvora govorilo je da primjerice Lorkoviću prijeto i fizička likvidacija od ortodoksne ustaške linije, u koju se ubrajao i general Moškov, a 1943. godine na sjednici doglavnličkog vijeća I. Herenčić je javno zahtijevao da se tzv. "ministri intelektualci" izbace iz vlade. Pritom je prvo mislio na M. Lorkovića.⁶⁹ Kako je nesnošljivost bila obostrana, znalo se i za negativno stajalište umjerenih ustaša prema ortodoksima.

Bila je javna tajna da je Lorković o ustašama-emigrantima znao govoriti kao o primitivcima, kao i da su Vokić i on mislili kako je njima bilo teže u Kraljevini Jugoslaviji nego tzv. "starim ustašama" u Italiji.

Vojno napredovanje Ante Moškova

Moškov je naglasio (tijekom saslušanja) kako je u Hrvatsku došao iz talijanske emigracije zajedno s grupom ustaša koje je predvodio dr. A. Pavelić, nakon uspostave NDH, ali bez zapovjedne dužnosti. No, imao je čin ustaškog vodnika i određena vojna znanja stečena u talijanskim logorima. U početku je zapovjednik straže na Markovu trgu i kratko vrijeme pobočnik Tomislava Sertića,⁷⁰ zapovjednika Prve ustaške domobranske pukovnije. Već 3. svibnja 1941. godine Odredbom Poglavnikova ureda Glavnog ustaškog stana imenovan je za "Zapovjednika Ureda za primanje ustaša u novo postrojavanje se Ustaške jurišne jedinice".⁷¹ Tjedan dana kasnije promaknut je u čin ustaškog poručnika,⁷² a Odredbom od 31. svibnja 1941. godine u čin ustaškog satnika.⁷³

⁶⁷ Mladen Lorković (1909.-1945.), ministar vanjskih poslova NDH 1941.-1943. Od 11. listopada 1943. godine ministar je unutarnjih poslova. Pokušao prevesti NDH na stranu sila pobjednica 1944. godine, ali ga je Pavelić dao uhititi. Najvjerojatnije je ubijen u Lepoglavi posljednjih dana NDH.

⁶⁸ Ante Vokić (1909.-1945.), političar i ustaški krilnik NDH. U NDH je obavljao dužnosti: ravnatelj željeznica u Sarajevu, s J. Francetićem suosnivač je Crne legije, ministar prometa i javnih radova (11. listopada 1943. godine), ministar oružanih snaga (1944. godine). Zajedno s M. Lorkovićem pokušao prevesti NDH na stranu sila pobjednica, ali je prošao kao i M. Lorković.

⁶⁹ J. Jareb, "Bilješke sa sjednice Doglavnličkog vijeća 1943-45", *Hrvatska revija - Jubilarni zbornik 1951-1975*, München-Barcelona, 1976., str. 165.

⁷⁰ Tomislav Sertić (1902.-1945.) general i ustaški pukovnik. Prvi organizator i jedan od zapovjednika Ustaške vojnice. Od svibnja do studenog 1941. godine zapovjednik je utemeljene ustaške, časničke i dočasničke škole. Od studenoga 1941. godine do kolovoza 1942. godine Glavar Glavnog stožera Ustaške vojnice, zatim zapovjednik ustaških učilišta i nadzornik Učilišta oružanih snaga, Glavar Glavnostožernog ureda MINORS-a (od 1. rujna 1944. godine). Nakon sloma NDH izručen jugoslavenskim vlastima i u Beogradu osuđen na smrt.

⁷¹ *Službeni Viestnik Ustaške vojnice*, br.1 od 1. 3. 1942.godine.

⁷² *Službeni Viestnik Ustaške vojnice*, br.1 od 1. 3. 1942.godine.

⁷³ *Službeni Viestnik Ustaške vojnice*, br.1 od 1. 3. 1942.godine.

Napredujući u činu napredovao je i u dužnosti pa je Odredbom od 21. lipnja 1941. godine postavljen "1. Zapovjednikom bojne Glavnog ustaškog stana, kojem se podjedno povjerava dužnost organizatorno-nadzornog časnika Pripremnih bojna u Glavnom stožeru Ustaške vojnice".⁷⁴ Godine 1941. A. Moškov je još jednom napredovao u činu, po ustaškoj crti,⁷⁵ kada je Odredbom od 11. listopada 1941. godine promaknut u čin ustaškog bojnika.⁷⁶ Također je na prijedlog ministra Hrvatskog domobranstva od 25. studenoga 1941. godine imenovan bojnikom Hrvatskog domobranstva zbog uspješno obavljena tri pothvata protiv "četnika komunista".⁷⁷

Do kraja 1941. godine Ante Moškov je obnašao dužnost zapovjednika PTB-a. Kad je preuzeo zapovjedništvo PTB je imala oko 300 ljudi. PTB je prvotno zamišljena kao elitna vojna postrojba ustaša povratnika iz ustaških logora u inozemstvu, a postala je počasna postrojba kojoj su pripadali svi najvažniji ustaški prvaci. Kada se PTB priljevom novaka povećala i kad se povećao i broj zadaća, Pavelić je odlučio da se PTB preustroji osnivanjem novih bojna, a postrojba je dobila novi naziv Poglavnikov tjelesni sdrug (zdrug) tj. PTS. "U Glavnom Ustaškom stanu izašla je 15. svibnja 1941. godine i odmah stupila na snagu Poglavnikova odredba o Poglavnikovoj Tjelesnoj bojni. Toga dana ova postrojba koja je bila prvi začetak nove Hrvatske vojske, prestajala je postojati kao stvarna vojna postrojba, jer su njeni pripadnici bili na udjelbi u drugim raznim ustaškim postrojbama... Obstoynost ove postrojbe ostala je i dalje kao uspomena prvoga začetka ustaške vojske...",⁷⁸ a istoga dana izašla je i Poglavnikova odredba o osnutku Poglavnikova Tjelesnog Sdruga "da se doskoči potreba vremena, a da se nastavi i u potpuni rad prvoboraca".⁷⁹ Ovdje valja napomenuti da je u sklopu PTS-a, neovisno o njegovom kasnijem preustroju (1944., 1945.), PTB postojala i dalje ali kao počasna postrojba. PTS je bila zapravo Poglavnikova tjelesna garda, posebna jedinica Ustaške vojnice u čiji se rad zapovjedništvo Ustaške vojnice nije miješalo, a 1942. PTS je postala samostalna postrojba neposredno odgovorna Poglavniku. Kasnijim povećanjem ljudstva (7000 pripadnika) 1944. godine, Poglavnikov tjelesni sdrug (zdrug) nosio je naziv Poglavnikovi tjelesni sdrugovi. Na položaju zapovjednika PTS-a ostao je Moškov "sve do konca, do završetka rata odnosno do bijega iz zemlje".⁸⁰ Ova jedinica u početku je imala zadaću osiguranja stana i ureda dr. Pavelića, njegove vile na Tuškancu, pod Sljemenom na Rebru, u Novim Dvorima kraj Zaprešića, na Markovu trgu, te osiguranje skladišta, zapovjedništava i garaža u gradu gdje su bile obvezatne straže, a kasnije je, posebice nakon osnivanja I. hrvatske udarne divizije djelovala operativno i na terenu.

⁷⁴ *Službeni Viestnik ustaške vojnice*, br.1 od 1.3.1942., str. 31, str. 40.

⁷⁵ U NDH postojala je mogućnost dvostrukoga vojnog promicanja: kroz Hrvatsko domobranstvo (regularna vojska) i Ustašku vojnici (samo za pripadnike ustaškog pokreta).

⁷⁶ *Službeni Viestnik ustaške vojnice*, br.1 od 1. 3. 1942., str. 31, str. 40.

⁷⁷ *Viestnik Ministarstva Hrvatskog Domobranstva*, br.36 od 29. 11. 41., str.543.

⁷⁸ Dragutin D. Došen, *PTS*, Zagreb 1944., str.10.

⁷⁹ Isto, str.10.

⁸⁰ *Dosje Moškov*, str. 48

U prvoj polovici 1942. godine Moškov je dva puta promaknut po ustaškoj crti. Odredbom o promaknuću od 17.ožujka 1942. godine promaknut je u čin ustaškog potpukovnika u Poglavnikovoj tjelesnoj bojni,⁸¹ a Odredbom o promaknuću od 24. lipnja 1942.godine promaknut je u čin ustaškog pukovnika.⁸² Viši čin u ustaškoj vojnici, čin krilnika (ustaškog generala) imali su samo vojskovođa Slavko Kvaternik i Ante Vokić, te posmrtno Jure France-tić, Stjepan Dujčić i Milan Šufflay. U čin generala (oružanih snaga) A. Moškov je promaknut 22. prosinca 1944. godine,⁸³ a nešto ranije, u listopadu 1944. godine, formirao je I. hrvatsku udarnu diviziju koja je kasnije ušla u sastav PTS-a (Poglavnikovog tjelesnog zbora).

I. hrvatska udarna divizija stvorena je jer su tada (1944.) sve jedinice bile posadne tj. vezane za uporišta i skoro su se sve nalazile pod zapovjedništvom Nijemaca. Kako je PTS imao najveću samostalnost, iako je u sklopu podjele čitavog područja na tzv. područja pod zapovjedništvom njemačkih generala, i on pripadao jednom od tih područja, odlučeno je da se stvori jača pokretna jedinica i da njezin prostor djelovanja bude područje djelovanja PTS-a.

Kada je naredbom dr. Pavelića, kao vrhovnog zapovjednika Hrvatskih oružanih snaga, 21. siječnja 1945. osnovan Poglavnikov tjelesni sbor, u njegov sastav ušli su Poglavnikovi tjelesni sdrugovi i pridodana mu je 5. hrvatska divizija, a zapovjednikom je imenovan Ante Moškov.

Prije samog povlačenja vojske NDH 1945. prema Angloamerikancima, Ante Moškov je bio određen za zapovjednika "Zvonimirove linije", posljednje linije na kojoj je NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj planirala pružiti otpor partizanskim snagama. No, do obrane na "Zvonimirovoj liniji" nije došlo budući da se vodstvo NDH odlučilo na povlačenje pa se general Moškov nije mogao iskazati u toj zadaći. V. Luburić o tome kaže: "Siguran sam, da bi general Moškov znao dostojno pasti braneći Zvonimirovu liniju i tako preći u povijest poput onih hrvatskih vojskovođa u prošlosti, koji su nas nadahnjivali u žrtvi i borbi."⁸⁴

Tijekom povlačenja Moškov kaže da je imao "dužnost samo za preseljenje ranjenika iz skladišta koja su pripadala PTS-u. Prema zapovjedi skladišta su trebala biti prebačena u Celje. Radilo se o skladištima hrane. Tek dan prije i mog odlaska iz Zagreba uspjelo je uputiti sa vlakom ranjenike i jedan dio od skladišta hrane".⁸⁵ Moškov se sa stožerom PTS-a (zboru), ali bez postrojbi povlačio preko Pregrade, Rogaške Slatine, Celja i kraj Dravograda prešao granicu. Već sam prije napomenuo da je poslanik NDH u Bugarskoj dr. Vladimir Židovec izjavio da je čuo da se Moškov ponio kukavički pri povlačenju ostavivši svoje postrojbe.

⁸¹ *Službeni Viestnik Ustaške vojnice*, br. 2 od 15. 5. 1942., str. 27.

⁸² Isto, br. 4 od 5. 7. 1942., str. 136.

⁸³ *Viestnik MINORS-a*, br. 58 od 28. 12. 1944., str. 2752.

⁸⁴ V. Luburić, nav. članak, str.155.

⁸⁵ *Dosje Moškov*, str. 84.

Za svoj doprinos vojničkoj potpori NDH Ante Moškov je dobio od Poglavnika i vojskovođe Kvaternika mnogobrojne pohvale i odlikovanja. Dobio je odlikovanja i od Nijemaca, a 11. studenog 1941. dobio je Pohvalno priznanje vojskovođino⁸⁶ za hrabro i junačko držanje u borbama protiv četnika i komunista. Godine 1942. kao ustaškom potpukovniku Poglavnik mu je udijelio, na prijedlog ministra Hrvatskoga domobranstva, Vojnički red željeznog trolista IV. stupnja,⁸⁷ a za sudjelovanje Poglavnikove tjelesne bojne u čišćenju Korduna od pobunjenika tijekom 1941. i 1942. godine. Godine 1944. dobio je nekoliko odlikovanja. Od Poglavnika je Moškov dobio 10. travnja 1944. godine, a na prijedlog glavaru Stožera Ustaške vojnice, odlikovanje Red krune kralja Zvonimira I. stupnja s mačevima,⁸⁸ u znak priznanja za trogodišnje izvrsno obnašanje službe, a nedugo zatim i "ustaški častni znak",⁸⁹ zatim "Vojnički red željeznog trolista II-stupnja"⁹⁰ u znak priznanja za hrabrost i vođenje postrojbi PTS-a protiv odmetnika na području Žumberka i Hrvatskog zagorja u razdoblju od 1942. do 1944. godine

6. travnja 1945. godine, u vrijeme kada je slom NDH gotovo bio neupitan, Moškova je kao generala oružanih snaga i ustaškog pukovnika odlikovao Poglavnik odlikovanjem "Vojnički red željeznog trolista I-stupnja s pravom na naslov viteza"⁹¹ zbog osobite hrabrosti i uspješnog vođenja hrvatskih i njemačkih četa protiv neprijatelja na Bilogori, Podravini i Moslavačkoj gori od rujna 1944. godine, te "Velikom srebrnom kolajnom Poglavnika Ante Pavelića za hrabrost",⁹² u znak priznanja za primjernu hrabrost iskazanu u 8-satnoj borbi protiv triju partizanskih brigada u noći 27. na 28. ožujka 1945. godine. Tih dana general Ante vitez Moškov dobio je dozvolu nošenja i njemačkog odlikovanja Željeznog križa I. stupnja ("Eisernes Kreuz I Klasse").⁹³

Uloga Moškova u puču Lorković - Vokić

Za Antu Moškova ne može se reći da nije bio hrvatski domoljub i da nije bio spreman boriti se za svoju domovinu. No, ono što je pritom veoma bitno i što presudno utječe na ocjenu njegova doprinosa u ostvarenju samostalne hrvatske države jeste kakva je bila njegova ideja i vizija te države i kako se borio za njezino ostvarenje kao pripadnik Ustaškog pokreta. Ideja države svakako je bila determinirana hrvatskim povijesnim iskustvom, posebice onim najsvježijim iz Kraljevine Jugoslavije, i naravno uvjetima nastanka NDH.

⁸⁶ *Vjestnik Ministarstva. hrvatskog domobranstva*, br. 35 od 21. 11. 41., str.516.

⁸⁷ *Službeni Vjestnik Ustaške vojnice*, br.4 od 5. 7. 1942., str.127.

⁸⁸ *Vjestnik MINORS-a*, br.16 od 10. 4. 1944, str. 609.

⁸⁹ Isto, br. 20 od 4. 5. 1944., str. 788.

⁹⁰ Isto, br.42 od 14. 9. 1944., str.1841.

⁹¹ *Vjestnik MINORS-a*, br.16 od 12. 4. 1945., str. 947.

⁹² Isto, str. 950.

⁹³ Isto, br.17. od 19. 4.1945., str.1019.

Pritom svi domoljubi nisu bili u stanju ne prekoračiti crtu domoljublja i ne naći se u "vodama" fanatizma i šovinizma. No, koliko god su okolnosti bile pogodne za prekoračenje domoljublja, one nikoga ne mogu opravdati.

Ovdje bih se potpuno složio s mišljenjem Jere Jareba koje je iznio u svojoj knjizi *Pola stoljeća hrvatske politike 1895-1945.* kada kaže: "Ustaški pokret i hrvatska državna vlada mogli su uvesti poštenu i trijeznu unutrašnju politiku u granicama jednog autoritativnog režima. Ne vjerujem da bi Nijemci tada trpjeli demokratsko uređenje hrvatske države. Međutim, mjesto jednog umjerenog, poštenog trijeznog autoritativnog režima, u Hrvatskoj je bio uveden ekstremni totalitaristički sustav".⁹⁴ Kako bi se u tom kontekstu na kraju stvorila konačna ocjena o generalu Anti vitezu Moškovu važan je i njegov odnos prema puču Lorković - Vokić, za koji J. Jareb kaže da je to bila "Politika odkopčavanja hrvatske države od Njemačke i prelaska na stranu zapadnih saveznika, od 08. rujna 1943. do 31. kolovoza 1944.g, tj. od pada Italije pa do izbacivanja iz vlade Lorkovića i Vokića."⁹⁵

Već i prije pokušaja puča u kolovozu 1944. čimbenici NDH, politički i vojni, trebali su znati je li NDH na pravom putu glede vanjsko političkog partnerstva. Trebali su i znatno ranije, možda od samog početka, znati može li se država stvoriti organizacijom i metodama koje su se prakticirale. Nakon kapitulacije Italije i poslije bitaka kraj Staljingrada, Kursk-Orela, El Alameina i Midwaya situacija se s obzirom na to još više razbistrila. Umjesto toga i nakon tih događaja najveći dio ustaških prvaka (i političkih i vojnih) predvođenih Poglavnikom Pavelićem ostao je i dalje vezan za nacističku Njemačku. Za hrvatsku državu nevažno je da li je bila riječ o povjerenju (onda svakako naivnom) u Nijemce ili jednostavno o čuvanju svojih političkih i drugih pozicija. Među onima koji su do kraja ostali uz Nijemce bio je i Ante Moškov.

Kada su ministar Hrvatskih oružanih snaga Ante Vokić i ministar unutrašnjih poslova Mladen Lorković pokušali pučem učiniti prijelaz hrvatske države na stranu saveznika u kolovozu 1944., Moškov je bio jedan od vrlo važnih ljudi u eliminaciji tog puča, a po nekima i u fizičkoj likvidaciji Vokića i Lorkovića. To je dokaz da on ipak nije poznao geopolitiku kako je to tvrdio V. Luburić. Za Moškova je Luburić napisao da je "bio jedna od glavnih figura u oba dvije faze tog puča: kada se je spremao da se spasi Hrvatska država, i u likvidaciji puča kada je isti (puč) prešao iz faze konspiracije za Hrvatsku u fazu izdaje Hrvatske i spašavanju vlastitih glava u Jugoslaviji".⁹⁶

Prema Luburićevim riječima u puč su bili mnogi uključeni jer su željeli na taj način pridonijeti za spas Hrvatske, a prve veze išle su preko Moškova, Huske Miljkovića i Moškovljeva rođaka Baže Vučkovića. Moškov i Vučković formirali su posebnu grupu diverzanata, obavještajaca, gerilaca i stručnjaka za

⁹⁴ J. Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895 - 1945.*, Buenos Aires, 1960. (pretisak: Zagreb, 1995.), str. 92 i 111.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ V. Luburić, nav. članak, str. 152

komunikacije, i to bez znanja Hrvatske vlade i Nijemaca, u neposrednoj blizini Zagreba u Kulmerovim dvorima. Ta je grupa bila na sve spremna bez obzira na politiku i strategiju. Luburić tvrdi da su pučisti Moškova "predvidjeli, ne kako se nekada veli, tobože za zapovjednika nove vojske, nego za streljanje",⁹⁷ te kaže: "Likvidaciju puča obavili smo general Moškov i ja. Zapovijedno je mjesto bilo u uredu Ante Moškova na trgu N., a Glavni stožer u mom, u Draškovićevoj i Haulikovoj ulici, gdje je već dulje vremena postojao posebni Stožer pod firmom - Obrana grada Zagreba".⁹⁸ Prema pisanju J. Jareba V. Luburić se u nekoliko svojih članaka i rasprava osvrnuo na puč Lorković - Vokić ne odustajući od njegovih negativnih konotacija i svoje uloge u njemu, ali odbijajući mogućnost da su stradali od njegove ruke. U početku emigracije odbacivao je svaku mogućnost da je to učinio kao i da je za to odgovoran Vjekoslav Vrančić, a kada se razišao s Pavelićevim okruženjem onda je za njihovu smrt optuživao upravo Vjekoslava Vrančića.⁹⁹

Luburić ni ne pokušava puč Lorković - Vokić analizirati, on djeluje vojnički, kao fanatični revolucionar sa stajališta ustaške ideologije, a vjerojatno determiniran i svojim statusom i dotadašnjim ponašanjem. Pritom su njegove prosudbe često pojednostavljene.

Moškov je na svom saslušanju pred UDB-om za Hrvatsku govorio o puču Vokić-Lorković, suzdržano i njegova izjava ne sadrži mnoge elemente o kojima govori Luburić, pa i neki drugi izvori o tom događaju. Kao prvo Moškov kaže: "O slučaju Vokić-Lorković doznao sam tek kada je isti izbio, tj. tek kada je izbilo na javu čitavo pripremanje, tj. kad su Lorković i Vokić bili smjenjeni i stavljeni pred sud...Pitao sam ga zašto je to uslijedilo (pitanje je postavljeno Servatzju u vezi s uhićenjem Vokića i Lorkovića, I.H.) a on mi je odgovorio da su spremali puč za skinu Pavelića i da formiraju novu vladu koja bi se stavila u vezu s Englezima i sa četnicima, da ih ima veliko kolo umiješanih i to većinom mačekovaca".¹⁰⁰

Suđenje se odvijalo u zgradi PTS-a kod Moškova u Zvonimirovoj ulici u Zagrebu, zbog pogodnosti prostora i pripadnosti Vokića i Lorkovića PTB-u. Prema Moškovljevim riječima Pavelić je znao za pripremu puča i odobravao ga je, a reagirao je tek nakon što mu je Vokićev prijatelj i kum Ante Štitić¹⁰¹ naivno poslao jedno izvješće o tim događajima, nakon što je na neki način doznao da Pavelić zna o svemu, želeći mu vjerojatno na taj način pokazati svoju lojalnost. To izvješće Pavelić je iskoristio kao glavni argument protiv Vokića i Lorkovića na sjednici Hrvatske državne vlade 30/31. kolovoza 1944.

⁹⁷ V. Luburić, nav. članak, str.153.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ J. Jareb, nav. knjiga, str.112.

¹⁰⁰ *Dosje Moškov*, str.71.

¹⁰¹ Ante Štitić (1915.-1946.), ustaški dužnosnik u NDH: Povjerenik RAVSIGUR-a u Sarajevu, voditelj poslova osobnog ureda GUS-a, upravitelj IV. ureda UNS-a po pitanju državnih namještenika. Na temelju njegove prijave Pavelić je sazvao sjednicu Vlade i optužio M. Lorkovića i A. Vokića za izdaju. Navodno poginuo kao križar u Bosni poslije sloma NDH.

godine O stvarnim razlozima sloma Moškov je rekao: "Vani sam čuo (u Italiji) da je posve sigurno da Njemci nisu za tu stvar ništa znali, već da je Pavelić pustio Vokića i Lorkovića da rade na tom poslu kako bi Vokića, čije se popularnosti počeo pribojavati, maknuo, a preko istih uklonio konkurenciju mačekovaca. Kod toga da je bila odlučujuća i izjava Ante Štitića samome Poglavniku kada ga je ovaj pozvao, da su Vokić i Lorković rekli govoreći o položaju Pavelića u toj kombinaciji - Hrvatski narod nije Pavelić, niti je Hrvatska država vezana za jednog čovjeka".¹⁰²

Kao što je posebno važno i indikativno Moškovljevo svjedočenje o pripremama puča o kojemu je rekao da nije ništa znao, zanimljiv je i njegov iskaz o sudbini pučista Vokića i Lorkovića u kojem spominje da je "pred kraj rata prema pričanju čuo da su bili odvedeni u Lepoglavu kao i pričanju da su navodno tamo zaglavili".¹⁰³ Naime, jedan drugi izvor, Vjekoslav Vrančić, kojega Luburić prvo brani, a onda napada glede puča i odgovornosti za sudbinu Lorkovića i Vokića, inače blizak Lorkoviću i jedini od članova vlade NDH koji ga je imao dopuštenje posjećivati u Lepoglavi, pišući u poslijeratnoj emigraciji u Argentini o događajima iz vremena NDH, ustvrdio je da je pripadnik Poglavnikove tjelesne bojne Marko Čavić dao pismeno svjedočanstvo, koje on posjeduje, da je Lorkovića i Vokića u Lepoglavi ubio ustaški satnik Grabovac, koji je o tome izvijestio svog zapovjednika generala Antu Moškova 7. svibnja 1945. godine.¹⁰⁴

Očito je da je Moškov ipak sudjelovao u puču više nego što je prizano tijekom svoga saslušanja, ali je upitna i vjerodostojnost izjave Marka Čavića (ako ne posumnjamo u ostavštinu V. Vrančića), budući da su se odnosi između generala Moškova i Marka Čavića u drugoj emigraciji dosta zakomplicirali zbog zlata NDH koje je odneseno u inozemstvo nakon sloma Nezavisne Države Hrvatske.

Moškov za vrijeme druge emigracije (svibanj 1945. - travanj 1947.)

Prije odlaska u emigraciju A. Moškov je, kao što je već rečeno, bio zadužen za organizaciju odlaska Mačeka u emigraciju, a dobio je i zadaću da organizira otpremu memoranduma Vlade NDH u Italiju feldmaršalu Haroldu Alexanderu, savezničkom zapovjedniku za Sredozemlje. Bilo je to početkom svibnja 1945., a riječ je bila, rekao bih, o gotovo utopijskom pokušaju prelaska na stranu Antihitlerovske koalicije. Za predaju memoranduma bio je određen Vjekoslav Vrančić, tada ministar obrta, veleobrta i trgovine. Moškov je u dogovoru s zrakoplovnim generalima Dragutinom Rubčićem i Vladom Krenom osigurao zrakoplove i pilote (prema Pavelićevoj zamisli angažirani su radi sigurnosti zarobljeni angloamerički piloti), ali Vrančić nije uspio u svojoj

¹⁰² *Dosje Moškov*, str. 73

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Vjekoslav Vrančić, *Slučaj ministra Lorkovića i Vokića* (prema: N. Kisić-Kolanović, *Ministar urotnik*, str. 105).

misiji. No, o Moškovu će se u drugoj emigraciji, pa i kasnije, znatno više govoriti vezano za zlato NDH koje je odneseno u inozemstvo nakon sloma NDH. Za ovo zlato Moškov inače nije bio zadužen, ali se stjecajem okolnosti našao u poziciji da brine o njemu. Ono ga je vjerojatno i "stajalo glave", jer je tada uhićen i izručen jugoslavenskim vlastima.

Prije povlačenja u drugu emigraciju Moškov kaže da su ne samo on "nego i mnogi drugi govorili Paveliću da bi trebalo napasti i razoružati Nijemce",¹⁰⁵ ali da mu je Pavelić odgovorio "da nama to ne treba, da i bez toga zna čitav svijet a i angloamerikanci vrlo dobro da smo se mi borili i da se borimo za Hrvatsku a ne za Njemačku. Nadodao je da bi nam to samo moglo škoditi, a ne koristiti".¹⁰⁶

Pri povlačenju Moškov je išao, kao što je i spomenuto, sa Stožerom PTS-a, a ne s jedinicama. On to potvrđuje izjavivši da je, kada je na putu za Dravograd saznao za kapitulaciju Njemačke, "poslao pismenu zapovjed za 1. diviziju PTS-a na ruke generala Nardelia da bez obzira na Nijemce prekine kontakt sa neprijateljem i usiljenim maršem da krene prema Dravogradu. Napisao sam mu da istu zapovjed ako može prenese i na ostale jedinice PTS-a."¹⁰⁷

U drugoj emigraciji, koja je trajala od svibnja 1945. godine do izručenja jugoslavenskim vlastima krajem travnja 1947. godine, A. Moškov boravio je u Austriji i Italiji. Da bi zameo trag i izbjegao izručenje jugoslavenskim vlastima Moškov se krio pod lažnim imenom Andrija Milošević. Uz to morao se čuvati i dijela ustaške emigracije koja mu je nakon sukoba s Pavelićem prijetila i likvidacijom. Kako ga je posebno napadao Vilko Pečnikar,¹⁰⁸ Moškov je bio prisiljen poslati mu pismo u Rim, u kojemu ga je upozorio da pazi što radi, jer su mu poznate sve njegove izjave i namjere. Ne bi se moglo reći da je Moškov u drugoj emigraciji striktno pripadao nekoj od emigrantskih struja. Nije pripadao prvoj koja je bila za obnovu hrvatske države s Pavelićem na čelu i u kojoj su se isticali Pečnikar i Oršanić, ali ni drugoj, tzv. klerikalnoj, koja je željela hrvatsku državu bez Pavelića, a u kojoj su bili važni dr. Draganović i Dušan Žanko, bivši upravitelj Hrvatskoga državnog kazališta u Zagrebu, koji su se oslanjali na Zavod sv. Jeronima i imali dobre veze u Vatikanu i s iseljenicima u Americi. Također nije pripadao ni trećoj grupaciji, grupaciji HSS-a, koju su predvodili Pernar, Torbar, Reberski i Baža Vučković, a njihova vizija hrvatske države bila je neodređena i maglovita jer su uvijek čekali što će reći Englezi i Amerikanci. Ono što im je bilo zajedničko i što je povezivalo cijelu emigraciju bilo je antikomunističko određenje.

---

¹⁰⁵ *Dosje Moškov*, str. 75.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Isto, str.85.

¹⁰⁸ Vilko Pečnikar (1909.-1984.), general i ustaški pukovnik NDH. Obavljao sljedeće dužnosti: povjerenik GUS-a, zamjenik zapovjednika UNS-a i obnašatelj dužnosti upravitelja redarstva, zapovjednik Ustaške željezničke vojnice, Glavni zapovjednik Hrvatskog oružništva, Glavar Upravnog stožera MINORS-a. Poslije sloma NDH živio je u emigraciji u Italiji i Španjolskoj.

U Radstadtu (Austrija) je Moškov nakon vijesti da su Englezi predali vojsku NDH partizanskim snagama u Jugoslaviji i nakon što je ocijenio Pavelićevu ulogu u prijenosu zlata u emigraciju počeo "shvaćati kakovu je ulogu on (Pavelić, I.H.) igrao i odigrao prije i za vrijeme NDH. Počeo sam sumnjati u poštenje svih njegovih namjera, čitavog njegovog političkog rada u bivšoj emigraciji i u NDH".¹⁰⁹

Moškov je bio razočaran time što Pavelić nije uspješno dogovorio predaju vojske NDH Angloamerikancima premda je prije povlačenja tvrdio da će sve biti u redu. Nekoliko se puta sastao s Pavelićem pa mu je jednom prigodom to i rekao: "Ja sam onda otvoreno mu rekao da ja smatram, a i neki drugi, nisam mu navodio imena, da je hrvatska stvar od početka bila loše vođena, da je upropašten veliki kapital kojega je on imao od prvog dana u svojim rukama i da je on radi toga osobno odgovoran".¹¹⁰ Nakon što je 1945. godine ilegalno prešao s tromeđe Austrije, Mađarske i Jugoslavije na područje Hrvatske i uvjerio se da priče o žestokim borbama protiv partizana nisu istinite, ponovno se posvađao s dr. Pavelićem. Držao je da bi pokušaj vraćanja u Hrvatsku i organiziranja borbi, što je tada tražio Pavelić, koristilo samo pojedincima, od Pavelića do kralja Petra, da dođu do određena eventualnog legitimiteta pred Angloamerikancima, a da se za Hrvatsku stvarno ne bi moglo ništa učiniti.

Moškov i zlato NDH

Moškov se žestoko naljutio na Pavelića zbog zlata propale NDH, čija je sudbina, barem kada je riječ o ukupnoj količini zlata i njegovim akterima, još uvijek u potpunosti nepoznata. Poseban doprinos nastojanju da se ovo pitanje razjasni dao je u posljednje vrijeme Jere Jareb u svojoj knjizi *Zlato i novac NDH izneseni u inozemstvo 1944. i 1945.*,¹¹¹ ali i on navodi da "sudbina zlata i vrijednosti iznesenih iz Hrvatske u ponedjeljak 7. svibnja 1945. godine nije posve razjašnjena ni ovom zbirkom dokumenata, ali ona može poslužiti kao putokaz u daljnjem istraživanju."¹¹² Moškov je, naime, došao do dijela zlata NDH, otprilike 9 sandučića dimenzija 30 x 20 x 12 cm, po 35 kg zlata u svakom sandučiću, prema riječima B. Kavrana,¹¹³ odnosno otprilike 22 kg po procjeni J. Jareba,¹¹⁴ iz jednog napuštenog kamiona na cesti Wolfsberg-Graz koje je s još nekim ustaškim emigrantima zakopao pokraj Radstadta i čije izručenje Paveliću

¹⁰⁹ *Dosje Moškov*, str. 91. i 92.

¹¹⁰ Isto, str. 94.

¹¹¹ Zagreb, 1997. (dalje: J. Jareb, *Zlato i novac*)

¹¹² J. Jareb, *Zlato i novac*, str. 348.

¹¹³ HDA MUP RH 015/7-11:51, saslušanje B.Kavrana od 12. i 13. 07. 1948. Kavran Božidar (1913.-1948.), obnašao važne dužnosti u Ustaškoj organizaciji NDH: stožernik Ustaškog stožera za Zagreb, zamjenik postrojnika i upravni zapovjednik Ustaša. Nakon sloma NDH, prvih mjeseci emigracije, angažiran u potrazi za zlatom i dragocjenostima koje su bile evakuirane iz NDH. UDB-a ga je uhitila 1948. godine i osudila na smrt.

¹¹⁴ J. Jareb, *Zlato i novac*, str.353.

nikako nije dopuštao, iako mu je on prijetio i ustaškim sudom. Svoje nedopuštenje da se zlato da Paveliću Moškov je objašnjavao time što je otkrio pravo lice Pavelića, odnosno spomenutim argumentima, kao i informacijom da se Pavelić sprema otići u Ameriku. Može se zaključiti da su ovi argumenti bili presudni, ali je vjerojatno i Moškovljeva potreba za novcem imala određenu težinu. Doduše, Moškov je dva puta popustio pod pritiscima da se da nešto novca za bolesne i studente i uopće težak život emigranata, pa je dva puta predao B. Kavranu otprilike 800 odnosno 1000 zlatnika. Dio novca potrošio je i za svoje potrebe u Italiji, a preostalo je ostalo zakopano pokraj Radstadta. O tom zlatu izjasnio se i Luburić. On je zapisao da "nastojanje Ante Moškova da spasi dio Hrvatskog zlata i stvori privredna poduzeća koja bi financirala rad, dokazuje kompetenciju jednog vojnika, koji gleda realno i računa kao dobar strateg na dulji rok. Kamo sreće da su ta poduzeća stvorena i da su poduzeti i drugi koraci sa strane onih koji su za to bili pozvani".¹¹⁵

Budući da su za zlato još znali pukovnik Frane Šarić i Marko Čavić, teško je reći kakva mu je bila sudbina nakon uhićenja generala Moškova, ali je moguć dvostruki rasplet: ili su Englezi prisilili Šarića¹¹⁶ da im kaže sve što zna o zlatu u vrijeme kada su on i Moškov bili u zatvoru (Šarić je izašao iz zatvora bez objašnjenja, a Moškov je izručen jugoslavenskim vlastima) pa su ga pronašli i uzeli, ili su zlato kraj Radstadta iskopali Šarić ili Čavić, ili zajedno ili s još nekim, i s njim otputovali za Argentinu između prosinca 1946. i ožujka 1947. dok je A. Moškov bio u zatvoru i još uvijek se nadao da neće biti izručen. Određeni izvori¹¹⁷ upućuju na to da je u trošenju tog zlata sudjelovao i Pavelić.

U svakom slučaju, kada je riječ o zlatu NDH možemo se složiti s mišljenjem J. Jareba kada kaže: "Jedno je sigurno, sve zlato, dragulji i strana valuta završili su u rukama izbjeglih Hrvata koji su to potrošili. Jedino je filatelistička zbirka Ravnateljstva pošta u Zagrebu završila u rukama stranaca".¹¹⁸

Moškov je pretpostavljao da je u Veneciji, listopada 1946. godine, uhićen zato što su ga izdali neistomišljenici iz ustaške hrvatske emigracije. S obzirom na ukupne okolnosti među emigrantima i na probleme vezane za zlato, to je vrlo vjerojatno. Nakon izručenja jugoslavenskim vlastima krajem travnja 1947. godine Moškova je saslušavala UDB-a za Narodnu Republiku Hrvatsku u svibnju i lipnju 1947. godine u Zagrebu.

Podaci o tome kako je završio njegov život ne postoje ili zasad nisu dostupni jer je njegov dosje u Hrvatskom državnom arhivu nepotpun. U njemu nema ni optužnice ni osude, a nema ni točnog datuma njegova uhićenja, ni podataka koje su Englezi predali jugoslavenskim vlastima.

¹¹⁵ V. Luburić, nav. članak, str. 163.

¹¹⁶ Saslušanje M. Rosandića od 31. srpnja 1948. godine (prema J. Jareb, *Zlato i novac*, str. 334.)

¹¹⁷ Letak o hrvatskom zlatu u Argentini iz kolovoza 1950. (prema J. Jarebu, *Zlato i novac*, str. 342.)

¹¹⁸ J. Jareb, *Zlato i novac*, str. 356.

No, sigurno je da je na suđenju u Zagrebu 1948. godine tretiran kao ustaški zločinac, a najvjerojatnije je da je osuđen na smrt i pogubljen. Prema jednom članku koji je objavljen te godine u beogradskoj *Politici* Moškov je na sudskom procesu u Zagrebu osuđen na smrt strijeljanjem.¹¹⁹

Luburić u časopisu *Drina* o sudbini Moškova kaže da se priča da je Moškov "bio strahovito mučen i da je prije suda podlegao ranama, a da nije na kraju potpisao nijednog slova optužbe protiv svog poglavara, Vojske, Ideje, ili interesa svoga naroda i svojih drugova."¹²⁰

Ovo se očito kosi s onim što je Moškov govorio na saslušanju, barem kada je riječ o Paveliću, pa dijelom i o Luburiću, ali to Luburić nije znao kada je pisao svoju pohvalu i zahvalu. Ostale priče o mogućoj i drukčijoj sudbini generala A. Moškova, kao npr. da su ga Rusi odveli u Rusiju kako bi ga eventualno kasnije iskoristili u Hrvatskoj, ukaže li se zato potreba, malo su vjerojatne i prije pripadaju mitomaniji.

Zaključak

Ante Moškov nesumnjivo je u svojoj Boki kotorskoj izrastao kao hrvatski rodoljub i domoljub. Rijetko u kojem dijelu svoje povijesti hrvatski narod i rascjepkana i osporavana hrvatska država nisu trebali branitelje vlastite opstojnosti. Isto se događalo i u razdoblju između dva svjetska rata i u Drugom svjetskom ratu. Njegova politička profilacija bila je, što je i prirodno, presudno determinirana političkim događajima toga vremena. Bilo je to vrijeme kada je sloboda hrvatskog naroda ponovno bila upitna, možda još naglašenije nego ranije u sklopu Habsburške (Austro-Ugarske) monarhije. Za razliku od nas Hrvata, koji smo u zajedničku jugoslavensku državu ušli s najboljim namjerama, Srbi su u njoj od prvog dana vidjeli Veliku Srbiju, a represalije prema hrvatskom stanovništvu, (i prije i poslije ubojstva Radića u Beogradu 1928. godine), pogodovala su opredjeljenju dijela hrvatskog političkog miljea za revolucionarnu borbu kako bi se očuvao nacionalni identitet. Prirodno je da su jačale i revanšizam. Kada je morao pobjeći iz Kraljevine Jugoslavije u emigraciju 1933. godine Moškov "upada" upravo u takvu emigrantsku struju, postaje dio ustaške emigracije, daje prisegu Poglavniku i više od deset godina čeka svojih "5 minuta". Godine 1941. pri povratku iz emigracije u domovinu najveći dio ustaša nije svjestan okolnosti koje ih okružuju. Iscrpljenima (psihički i fizički) dugotrajnom emigracijom, u kojoj su nerijetke bile nesuglasice različitih grupacija u borbi za prevlast a ne za zajednički cilj, sada se otvorila mogućnost stvaranja samostalne hrvatske države i držali su da više nema čekanja.

---

¹¹⁹ Prema vijesti objavljenoj u beogradskom dnevniku *Politika*, u broju od 19. studenoga 1948.

¹²⁰ V. Luburić, nav. članak, str. 164.

Opora i složena stvarnost ratnih događaja, "balkanskih" povijesnih neračističenih računa, neangažiranja HSS-a i jačanja komunističkih snaga te interesi Njemačke i Italije bili su politički okvir u kojem se lako mogla prijeći granica domoljublja, te braneci domovinu istoj učiniti, povijesno gledano, "medvjedu uslugu". Ustaški pokret učinio je mnoge pogreške (slijepo vezivanje za Italiju i Njemačku do kraja, uvođenje političke diktature, gubitak hrvatskih povijesnih teritorija, fašizacija društva), a pojedini njegovi važni dužnosnici bili su izvršitelji takve politike, neki čak i previše marljivi u tome. Moškov nije bio politički stup NDH, ali je bio vojni, a vojni je tada imao gotovo i veću težinu, poglavito kada je riječ o najvišim vojnim dužnosnicima. Dapače, on je kao vojni dužnosnik bio i duboko politiziran.

Ante Moškov je s velikim zanosom i jakom voljom budio nacionalnu svijest, želio povezivanje svih hrvatskih snaga kako bi se hrvatski narod održao i stvorio svoju državu, angažirao se u borbi za tu svetu hrvatsku stvar, ali je velikim dijelom sudjelovao, možda i nesvjesno, u postavljanju nestabilnih i upitnih temelja te države i u pogrešnom načinu borbe da se ona izgradi i održi. To je najbolji dokaz koliko malo treba da se kompromitira dobra ideja ili dobra želja.

S U M M A R Y

ANTE MOŠKOV'S ROLE IN THE CREATION AND DISSOLUTION OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

Under the oppressive Serb-dominated regime of the Kingdom of Yugoslavia, A. Moškov became an ardent Croatian nationalist. After he was forced to emigrate in 1933, he joined the Ustashe movement and pledged his allegiance to A. Pavelić. In 1941, after the Independent State of Croatia (NDH) was proclaimed, Moškov returned to Croatia and became a prominent member of the Croatian military. After the dissolution of the NDH, he was captured by the British forces and extradited to Tito's communists. Even though the circumstances of his death are not preserved, he was undoubtedly sentenced to death by communist military tribunal in 1948.